

Diplomová práce „Proměna československé společnosti 30. let 20. století“ (autor Pavel Baloun, Praha 2014, 172 stran)

Posudek vedoucího práce

Pavel Baloun si pro svoji diplomovou práci zabývající se československou společností třicátých let 20. století stanovil nelehký a odvážný úkol: osvětlit myšlenkové a politické kořeny tzv. druhé republiky a začít tak psát „nový příběh proměny meziválečné československé společnosti“. Základní teze spočívá v odmítnutí logiky politickohistorických mezníků oddělujících dvě principiálně odlišné epochy (v tomto případě „první“ a „druhou“ republiku), přesněji odmítnutí aplikace této logiky na dějiny sociální a kulturní. Jestliže je tzv. druhá republika charakteristická autoritativní formou vlády a dynamikou očisty společnosti od různých etnických skupin a reprezentantů některých ideových směrů, je podle autora třeba se ptát po předpokladech tohoto vývoje v letech, které tomuto relativně krátkému období předcházely. Výzkumným polem, na němž autor zmíněné kontinuitní prvky sleduje, jsou především menšinová politika a obrana státu. Vychází přitom jednak z textů normativní povahy (Zákon o potulných cikánech z roku 1928, Zákon č. 95/1933 Sb. o mimořádné moci nařizovací, Zákon č. 131/1936 Sb. o obraně státu), v druhé rovině pak z dokladů související sociální praxe (školství, hospodářský život, práce).

Empirickými sondami podložená argumentace je rozdělená do čtyř kroků, jež jsou zvoleny na základě kombinace chronologických a tematických kritérií. V části „Dříve“ autor kriticky reflektuje konstrukci československého státu založeného po první světové válce na ideologických principech demokracie a nacionalismu, z jejichž logiky vyplýval i nutný vnitřní rozpor mezi proklamovanou rovností všech občanů a dominancí „československého“ národa. Trhliny mezi jednotlivými složkami společnosti nového státu záhy neoddělovaly od „národního těla“ jen příslušníky „menšin“, ale také ty, kteří nepřijali rámec liberální demokracie, tedy zejména komunisty (české i německé).

V části „Ohrožení“ autor na příkladu vztahu k cikánskému obyvatelstvu poukazuje na stigmatizaci a marginalizaci některých skupin obyvatelstva (již v období před hospodářskou krizí) a s ní spojená opatření. Přijímání norem jako byl Zákon č. 117/1927 o potulných cikánech a jiných tulácích autor interpretuje jako preventivní snahu moderního liberálního státu opatřit si nástroje umožňující postih těch, kdo byli vnímáni jako narušitelé ustaveného řádu. Tuto problematiku autor analyzuje v kontextu ostatních evropských států v čase před, během a po první světové válce.

Klíčová a zároveň nejobsáhlejší část práce se zabývá diskurzem a politikou obrany a s tím související sociální praxí vylučování „nespolehlivých“ občanů. Kategorie spolehlivosti, resp. nespolehlivosti hraje v českém prostředí zcela zásadní roli bezprostředně po druhé světové válce, kdy na jejím základě lidé ztráceli či naopak získávali veškerá občanská práva. Příslušná část Balounovy studie je prvním mně známým ucelenějším pokusem sledovat genezi této kategorie jakožto normativního nástroje obcházejícího principy právního státu (spolehlivost či nespolehlivost neposuzují soudy) již od vzniku Československa po první světové válce. Zatímco ve dvacátých letech je možné dokumentovat (vedle vylučování skupin s fundamentálně odlišným způsobem života) spíše stigmatizaci „nespolehlivých“ ze strany radikálně nacionalistických skupin (národní jednoty), pod tlakem hospodářské krize a měnící se zahraničněpolitické situace diskurz (ne)spolehlivosti postupně proniká do praxe zaměstnávání ve státní službě a následně i do československé legislativy. Autor sleduje stále výraznější roli diskurzu války, prostřednictvím něhož se nejpozději v roce 1936 (Zákon o obraně státu) částečně mění přístup československého státu ke společnosti, která jej tvoří. Vedle principu určování spolehlivosti policejními a úřednickými složkami státního aparátu autor také sleduje vznik sfér, v nichž měla nadále platit specifická pravidla, v první řadě tzv. pohraničního pásma.

Z hlediska argumentace autora jsou zásadní empirické kapitoly dokládající proměnlivé pojetí loajality (jako kritérium určování nespolehlivosti) i sepjetí diskurzu (ne)spolehlivosti a z něj vycházejících politik s příslušností k nedominantním etnickým skupinám. Prostřednictvím pramenů lokální povahy či jednotlivých žádostí (ze strany institucí i jednotlivců) tu Pavel Baloun rovněž dokládá poptávku po radikálnějších opatřeních vůči příslušníkům menšin, zejména pak menšiny německé.

V poslední části práce, která pod názvem „očista“ pojednává proměnu politiky a společnosti po přijetí Mnichovské dohody, autor v návaznosti na části předchozí sleduje především radikalizaci politik směřujících k vylučování různých skupin z „těla národa“. Oproti převážné většině dosavadní historické literatury autor, v souladu se závěry předchozích kapitol, jako příčinu tohoto jevu spatřuje v první řadě vnitřní dynamiku české a československé společnosti. Ze zahraničněpolitických souvislostí zdůrazňuje (více než běžně zmiňovaný tlak hitlerovského Německa) především fakt, že po „Mnichovu“ již nebylo třeba brát ohled na mezinárodní ochranu menšin. V jeho pojetí tak politiky očisty nejsou ústupkem, ale naopak iniciativou, kterou si česká politika a společnost může díky nové mezinárodní situaci dovolit realizovat.

V závěru práce se autor vrací k hlavním otázkám a klade důraz na kontinuitu mezi tzv. první a druhou republikou, resp. na postupnost proměny československé politiky a (zejména české) společnosti v letech 1935-1938. Ta poukazuje mimo jiné na obecnější autorovu tezi polemizující s (podle něj neudržitelnou) dichotomií demokracie a diktatury („totality“) v české historiografii 20. století.

Hodnocení práce začnu několika kritickými poznámkami. Žánr výrazně polemického textu má pochopitelně svá rizika a je třeba přiznat, že studie Pavla Balouna dokládá, jak těžké je se jim vyhnout. Ukazuje se to na řadě míst, kde autor z dílčích sond a na základě jednotlivých dokumentů (článků, projevů, přípisů...) vyvozuje poměrně dalekosáhlé závěry; o všudypřítomnosti diskurzu války, o suspenzi právního státu, nacionalismu určujícím povahu politiky a o dalších procesech zásadně přetvářející povahu československého státu či společnosti. Tento dojem prohlubuje jistá bohorovnost v přístupu k dokladování jednotlivých tvrzení ústící místy až do poměrně vágních formulací. Vědecká práce se, jak známo, od esejistiky či krásné literatury liší tím, že jednotlivá tvrzení autor nepředkládá jen k uvěření, ale také (pokud je to možné) umožňuje jejich ověření. To je v případě předložené studie místy obtížné.

Je evidentní, že autorovi se v práci jedná o postižení určitého fenoménu (proměna vztahu mezi státem a společností, radikalizace, relativizace zásad právního státu), jehož existence má sama o sobě silnou výpověď, bez ohledu na početní zastoupení těch, kdo jím byli přímo postiženi. Přesto mi právě tato, klasicky sociálně-historická, rovina v práci chybí. Například Národní jednoty hrají ve zkoumaném procesu nezanedbatelnou úlohu a z hlediska přesvědčivosti práce by bylo významné uvést, jaký počet občanů Československa tyto organizace sdružovaly. Stejně tak by mohlo být významné dozvědět se alespoň přibližně, kolik osob bylo reálně postiženo označením za nespolehlivé. Byly to stovky, tisíce, desetitisíce?

Podobně se to má i s vnitropolitickým (politika SdP a jí iniciovaná očista politického života v pohraničních územích) a zahraničněpolitickým (Německo, Polsko, Maďarsko) kontextem, na něž lidové intuice a státní politiky přinejmenším zčásti reagují. Jakkoli pro vlastní argumentaci nejsou příčiny změn tak podstatné jako samotný fakt, že změny (již před rokem 1938) nastávají, mohl být tento kontext přece jen zastoupen výrazněji. Práci, která takto může působit jako vyhocená kritika českého pojetí národního státu ve třicátých letech, by odpovídající zastoupení kontextu dodávalo na věrohodnosti.

K chybám a neobratnostem, které by se v případě další práce s textem daly vcelku jednoduše napravit, beze sporu patří časté opakování některých argumentů a tezí (týká se zejména zbytečně často zdůrazňovaného diskurzu války, který formoval jednotlivé politiky státu a v posledu i podobu společnosti).

To všechno ale nezpochybňuje hodnotu práce. I z formálního hlediska je znát, že autor na textu pracoval delší dobu. Autorova práce s jazykem je výjimečně dobrá, což považuji za podstatné – odborné texty píšeme pro čtenáře a je bohužel spíše výjimečné, že se absolventské práce čtou tak dobře jako v případě této studie.

Ještě podstatnější je samozřejmě obsahová stránka, tedy přínos z hlediska poznání minulosti. Měl jsem, v rámci svého semináře i prostřednictvím individuálních konzultací, možnost zhruba dva roky provázet vznik této práce, a tak vím, že autor sice od počátku formuloval

polemické teze, že s nimi ale na základě poznání vycházejícího z archivních pramenů kriticky pracoval a postupně je revidoval. Ustoupil od apriorního narativu o radikalizaci nebo dokonce fašizaci a dal přednost otevřenějšímu pojetí „proměny společnosti“. I tak je jeho práce bezesporu příspěvkem k revizi zažitého vnímání českého dvacátého století – je to ale revize opodstatněná, nikoli prvoplánová.

Za cenné (i pro výklad pozdějších dějů) považuji mimo jiné pasáže dokumentující poptávku po mimosoudní stigmatizaci a marginalizaci těch, kdo nepatří k loajálnímu společenství, kterou autor mapuje již ve dvacátých a především pak ve třicátých letech. Souvislosti mezi zmíněnou poptávkou po radikálních řešeních a stavem, kdy státní moc připouští, aby se „výjimka stala normou“, Balounova studie pojmenovává pro období před rokem 1938 jako jedna z prvních, ne-li (takto explicitně) jako vůbec první. Jedná se o podstatné zachycení jevů a procesů, které dokumentují postupný rozklad liberálního národního státu.

Teze o vnitrospolečenských a vnitropolitických kořenech druhorepublikové očisty působí věrohodně, a to nejen na pozadí analýzy vývoje diskurzu (ne)spolehlivosti a rozměňování zásad právního státu v předchozím období, ale i v souvislosti s antisemitskými, xenofobními a po očistě národního života volajícími prohlášeními stavovských a dalších organizací záhy po „Mnichovu“. Obdobná prohlášení samozřejmě nejsou objevem Pavla Balouna. Řadu z nich zmiňuje starší historická literatura k tématu „druhé republiky“, ta ovšem nenabízí žádný smysluplný klíč, jak jim rozumět. Takový klíč nám může poskytnout teprve narativ překonávající historický mezník září 1938. Pavel Baloun se o takové vyprávění pokusil.

S jeho prací je možné polemizovat i nesouhlasit, je důležité upozorňovat na její (v tomto posudku zmíněné) slabiny, je ale každopádně třeba ji brát vážně. Navzdory rizikům, kterým se autor nedokázal vždy vyhnout, jsem přesvědčen, že je dobře, když diplomová práce není jen přehledem poznatků. Když je polemikou propojující autorovo poznání s odbornou i veřejnou debatou o době, jíž se věnuje. Nejen za odvalu k takové kultivované formě polemiky, ale i s ohledem na další výše zmiňované přednosti, navrhuji práci hodnotit jako výbornou. Byl bych zároveň velmi rád, kdyby byla alespoň její část časem publikována v některém z českých či zahraničních odborných periodik.

V Praze 1. 9. 2014

Matěj Spurný